

კონკურენცია და მონოპოლიზმი საზოგადოებრივი კეთილდღეობა, თუ სიღარიბე

ტრანზიტული ეკონომიკის მქონე ქვეყნების მეურნეობის დინამიკისა და სტრუქტურის ანალიზი აჩვენებს, რომ ისევე როგორც განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში, ეკონომიკური რესურსების ეფექტური გამოყენებისა და მინიმალური საწარმოო დანახარჯების პირობებში ეროვნული სიმდიდრის ზრდის მნიშვნელოვანი წინაპირობაა.

სრულყოფილი კონკურენციის ქვეშ იგულისხმება ისეთი ბაზარი, რომლის ფუნქციონირების პირობებს მომხმარებელი განსაზღვრავს. კერძოდ, **ინარმოება ის, რაც სჭირდება მყიდველს და საქონელი იყიდება მაქსიმალურად შესაძლებელ დაბალ ფასებში.** ბაზარი იმითია ეფექტური, რომ წარმოების ან გასაღების რაიმე კონკრეტულ ცვლილებებს არ შეუძლია გააუმჯობესოს მომხმარებლის ან გამყიდველის მდგომარეობა სხვა რომელიმე უფრო ცუდ მდგომარეობაში ჩაყენების გარეშე. საზოგადოების კეთილდღეობა მაქსიმუმს აღწევს, რადგან რესურსები გამოიყენება მაქსიმალურად ეფექტიანად, ხოლო პროდუქციის გამოშვება ოპტიმალურია.

ცნობილია, რომ ბაზრის ეკონომიკური კანონები ფიასკოს განიცდიან, თუ მათ არ შეუძლიათ უზრუნველყონ საზოგადოების მაქსიმალური კეთილდღეობა და ისეთ შედეგებამდე მივყავართ, რომლებიც უარყოფითად მოქმედებენ საზოგადოების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების სფეროებზე, ხშირ შემთხვევაში ხდება ბაზრის ან მისი რომელიმე ნაწილის მონოპოლიზება. მონოპოლიზებული ბაზარი კი რადიკალურად განსხვავდება კონკურენციული ბაზრისაგან; განსხვავებულია რესურსებისა და შემოსავლების განაწილება და საზოგადოების კეთილდღეო-

ბისადმი მიდგომაც კი. კერძოდ, მონოპოლიზების დროს, როგორც წესი, ხორციელდება სიმდიდრის გადაღინება მომხმარებლიდან გამყიდველისაკენ, მცირდება პროდუქციის წარმოება, კლებულობს წარმოებაში სიახლეთა დანერგვის მოტივაცია და სწრაფვა ეფექტიანობის გაზრდისაკენ.

როგორც წესი, მონოპოლია სრულიად განსხვავდება კონკურენციისაგან საზოგადოების კეთილდღეობასა და რესურსების განაწილების ხასიათზე ზემოქმედებით. **მონოპოლიის პირდაპირ ნეგატიური შედეგია პროდუქციის გამოშვების შემცირება, ფასების ამაღლება და შემოსავლების გადანაცვლება მომხმარებლიდან მწარმოებლისაკენ.** დარგის მონოპოლიზაციის შემთხვევაში, როგორც წესი, ფასი იზრდება, ხოლო გამოშვების მოცულობა მცირდება.

კონკრეტულ სასაქონლო ბაზრებზე ეკონომიკური კონცენტრაციის ზრდის პარალელურად მატულობს მონოპოლიზების დონე, უარესდება კონკურენციის ხარისხი და შესაბამისად, ბიზნესის გარემოც. განსაკუთრებით მტკივნეულად რეაგირებენ ბაზრის მონოპოლიზების მიმართ მცირე და საშუალო ბიზნესის წარმომადგენლები, რომელთა უდიდესი ნაწილი არასწორი საფასო პოლიტიკისა და შექმნილი ბარიერების გამო კარგავს საშუალებას განაგრძოს მე-

წარმოება და იძულებული ხდება დატოვოს ბაზარი; შემთხვევითი არაა, რომ 1890 წელს აშშ-ში პირველი ანტიტრესტული კანონი შერმანის აქტის სახელწოდებით კონგრესმა სწორედ მცირე ბიზნესის წარმომადგენელთა და ფერმერთა დაწოლით მიიღო, რომელიც თავის მხრივ გამოიწვია ამ უკანასკნელთა საფუძვლიანმა ეჭვმა და შიშმა თავიანთი ბიზნესის პერსპექტივების თაობაზე მსხვილი მონოპოლიური გაერთიანებების შექმნისა და თავისუფალი ფასწარმოქმნის მონოპოლიურით, ხოლო კონკურენციული ბიზნეს-გარემოს დისკრიმინაციული შეცვლის გამო. როგორც ვთქვი, **ბაზრის მონოპოლიზება ხშირად იწვევს მცირე და საშუალო ბიზნესის წარმომადგენელთა გაკოტრებას და ბაზრიდან განდევნას, ამ სფეროში უამრავი დასაქმებულის გადანაცვლებას უმუშევართა რიგებში, რაც უშუალო კავშირშია მათი ოჯახების კეთილდღეობის მაჩვენებლების მკვეთრ შემცირებასთან და სიღარიბის მასშტაბების რადიკალურ ზრდასთან.**

მონოპოლისტის გადანყვეტილებები წარმოების მოცულობის შემცირებისა და ფასების ზრდის შესახებ იწვევს შემოსავლების გადატანას მომხმარებლიდან გამყიდველისაკენ, რაც ერთეულ პროდუქტზე დანახარჯების უცვლელობის პირობებში უზრუნველყოფს მონოპოლისტის მოგე-

ბის მნიშვნელოვან გადიდებას და მონოპოლიური ზემოგების მიღებას. ამასთან, თუ მონოპოლისტი არ იყენებს ფასობრივი დისკრიმინაციის მეთოდს, რაც თავის მხრივ აკრძალულია უმრავლესი ქვეყნების კონკურენციული კანონმდებლობებით, მაშინ მოგების გაზრდის მიზნით პროდუქციის რაოდენობის გადიდებისას, იგი იძულებული იქნება შედარებით დაბალი ფასი დაანსოს არა მხოლოდ დამატებით გამოშვებულ პროდუქციაზე, არამედ გასაყიდი საქონლის მთლიან რაოდენობაზე. ანუ მონოპოლისტს დამატებითი გაყიდვა შეუძლია განახორციელოს მხოლოდ ფასების შემცირებით მთელ გამოშვებულ პროდუქციაზე. მონოპოლისტი დგება არჩევანის წინაშე - გაადიდოს წარმოება და შეამციროს ფასი, ან გამოუშვას საქონლის შედარებით ნაკლები რაოდენობა უფრო მაღალ ფასად. ბაზარზე განსაკუთრებული მდგომარეობა განსაზღვრავს მის გადანყვეტილებასაც. მონოპოლიური მდგომარეობის მქონე ეკონომიკური აგენტები, სრულყოფილი კონკურენციის პირობებში ფასწარმოქმნის შედეგების საპირისპიროდ, როგორც წესი, მოგების მაქსიმიზირებას ახდენს პროდუქციის რაოდენობის შეზღუდვის და ფასების ზღვრულ დანახარჯებზე ზემოთ დადგენის საშუალებით. აქ აუცილებელია აღინიშნოს, რომ მოგების მაქსიმიზირება ფასების ზრდის საშუ-

ალებით არაეფექტურია, რადგან მომხმარებელი შეიძენს პროდუქციის შედარებით ნაკლებ რაოდენობას და შედეგად ჯამური მოგება შემცირდება.

მონოპოლიური ფასწარმოქმნას მივყავართ კეთილდღეობის ე.წ. „წმინდა დანაკარგებთან“. ესაა დანაკარგები მომხმარებლებისათვის, რომელთაც შეეძლოთ კონკურენციული ფასების პირობებში ეყიდათ ეს საქონელი, მაგრამ მონოპოლიური ფასების დროს იძულებულნი არიან შეიძინონ უფრო დაბალი ხარისხის შემცველი საქონელი, ხოლო «ღარიბთა» კატეგორიაში მყოფებმა საერთოდ უარი თქვეს ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილებაზე. ფასის გადამეტება ზღვრული დანახარჯების სიდიდეზე აჩვენებს, რომ პროდუქციის ღირებულება მომხმარებლისათვის, რომელიც აღარ ყიდულობს ამ საქონელს, მეტია მისი წარმოების საზოგადოებრივ დანახარჯებზე. საზოგადოება ამით საზოგადოდ ხდება უფრო ღარიბი, რადგან შესაძლებელი იყო, რომ სანარმოო რესურსები გამოყენებულიყო უფრო პროდუქტიულად იმ დარგებში, რომლებიც იძულებული ხდებიან შეამცირონ პროდუქციის რაოდენობა, ვიდრე იმ დარგებში სადაც ინარმოება ამ საქონლის შემცველი შედარებით დაბალი ხარისხის საქონელი. წმინდა დანაკარგები აჩვენებს მონოპოლიის პირობებში რესურსების არარაციონალური განაწილების შედეგად საზოგად-

დობის კეთილდღეობის პოტენციურ დანაკარგებს. პროდუქციის რაოდენობის შემცირებითა და ფასების მნიშვნელოვანი გადიდებით განსაკუთრებით ზარალდება სოციალურად დაუცველი, დაბალშემოსავლიანი ოჯახები, რომელთა დიდი ნაწილი უერთდება სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ მყოფი მოსახლეობის კატეგორიას, ხოლო მეორე ნაწილისთვის კი საგრძნობლად უარესდება ცხოვრების დონე და იქმნება საფრთხე მათი «ღარიბთა» კატეგორიაში გადასაცვლებისა.

მონოპოლიის მავნე შედეგები გამოიხატება არა მხოლოდ რესურსების არაეფექტიან განაწილებაში. ზემოგების მიღების იმედად ცალკეული ფირმები რესურსების დიდ ნაწილს მიმართავენ საქმიანობის არამწარმოებლურ სახეობებზე, როგორცაა: მაგალითად, ადვოკატების მომსახურების ანაზღაურება, მთავრობის ცალკეული წარმომადგენლების ლობირება და სხვა. ხშირად მონოპოლიური მოგება გამოიყენება სხვადასხვა ბარიერების შესაქმნელად, რომლებიც ხელს უშლიან ბაზარზე სხვა ეკონომიკური აგენტების შესვლას და საბოლოო ჯამში კონკურენციის განვითარებას.

გამოცდილება აჩვენებს, რომ ხშირად არარეგულირებადი ბაზარი, სადაც კონკურენცია „თავის ნებაზეა მიშვეებული“, გადაიზრდება საპირისპირო მოვლენაში – მონოპოლიაში, რომელსაც შედეგად მოყვება ეკონომიკური განვითარების დინამიზმის დაკარგვა და სტაგნაცია, რაც საბოლოო ანგარიშით იწვევს საზოგადოებრივი კეთილდღეობის შემცირებას და მის გაღარიბებას.

ბიზნესის სფეროს წარმომადგენლებს ყველა ქვეყანაში აკისრიათ სოციალური პასუხისმგებლობა საზოგადოების წინაშე და ვალდებულნი არიან პარტნიორებისა და კონკურენტების მიმართ დაიცვან ბიზნესის ეთიკის ნორმები, რაც, უპირველეს ყოვლისა, გულისხმობს კონკურენციაში ჯანსაღი, კეთილსინდისიერი მეთოდების გამოყენებას.

ამასთან, მკაცრი კონკურენციული ბრძოლის პირობებში სასაქონლო ბაზრის მხოლოდ ეთიკური კრიტერიუმებისა და საზოგადოებრივი შეფასების იმედად დატოვება სრულიად მიუღებელია, ვინაიდან შესაბამისი კანონმდებლობის საფუძველზე სათანადო კომპეტენციის მქონე სახელმწიფო ორგანოს ოპერატიული ჩარევის გარეშე ცალკეულმა ეკონომიკურმა აგენტებმა და უპირველეს ყოვლისა, მცირე და საშუალო ბიზნესის წარმომადგენლებმა შეიძლება განიცადონ მნიშვნელოვანი, ხოლო რიგ შემთხვევაში გამოუსწორებელი, კატასტროფის ტოლფასი ზიანი. სწორედ ამიტომ საბაზრო ეკონომიკის პირობებში სახელმწიფო იძულებული ხდება ჩაერიოს საბაზრო მექანიზმის „შუშაობაში“. აუცილებელ შემთხვევებში მან უნდა აკონტროლოს და არეგულიროს სამენარმეო სუბიექტების საქმიანობა, რათა თავიდან იქნეს აცილებული საზოგადოებისათვის დამლუპველი მონოპოლიზებისა და არაკეთილსინდისიერი საქმიანი პრაქტიკის პროცესები, მაქსიმალური მოგების მიღების ძირითადი მოტივი ჩაყენებულ იქნეს საზოგადოების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ინტერესების სამსახურში.

ეკონომიკური ეფექტიანობის თვალსაზრისით, კონკურენციის განვითარების მიზანშეუწონლობა და რიგ შემთხვევაში მისი შეუძლებლობა აუცილებელს ხდის ბუნებრივი მონოპოლიების სუბიექტების მუდმივი რეგულირების ეფექტიანი მექანიზმის შემუშავებასა და რეალიზაციას. განსაკუთრებით აქტუალურია ამ სფეროში კონტროლი ფასწარმოქმნაზე, რადგან ბუნებრივი მონოპოლიების პროდუქციასა და მომსახურებაზე ტარიფების დადგენილი დონე მნიშვნელოვნად ზემოქმედებს ისეთ, საზოგადოებრივად სასიცოცხლო ეკონომიკურ მარვენებლებზე, როგორცაა: ფასებისა და ინფლაციის დონე, მოსახლეობის ცხოვრების დონე და ხარისხი.

პრაქტიკოსებისთვის კარგადაა ცნობილი, რომ ბუნებრივი მონო-

პოლიების გარდა არსებობს საბაზრო კონკურენციის შედეგად წარმოქმნილი ე.წ. „საბაზრო მონოპოლიები“ და დომინირებული (მონოპოლიური) მდგომარეობის მქონე ეკონომიკური აგენტები, რომელთაც პოტენციურად გააჩნიათ კონკურენციის შემზღუდავი საბაზრო ძალა შესაბამის სასაქონლო ბაზრებზე. თუ ქვეყანაში ბუნებრივი მონოპოლიების სუბიექტები მეტნაკლებად რეგულირების სფეროში არიან მოქცეული მარეგულირებელი კომისიების მხრიდან, კანონმდებლობა არ ითვალისწინებს საბაზრო მონოპოლიებისა და მონოპოლიური მდგომარეობის მქონე ეკონომიკური აგენტების (რომელთაც ძალუძთ კონკურენციის შეზღუდვა შესაბამის სასაქონლო ბაზარზე ან შეიძლება რეალურად ზღუდავენ კიდევაც) საბაზრო ქცევის შესწავლასა და ადექვატური ღონისძიებების განხორციელებას; ზედამხედველობის გარეშე რჩება მომხმარებელთა მნიშვნელოვანი ინტერესების ზოგიერთი სფერო.

აღნიშნული მენარმე სუბიექტების მიმართ, როგორც წესი, კონკურენციის სააგენტოებს (სამინისტროებს, კომიტეტებს, კომისიებს, დეპარტამენტებს, სამმართველოებს) გააჩნიათ კანონმდებლობით მინიჭებული შესაბამისი ზემოქმედების ბერკეტები. „თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის შესახებ“ კანონის ამოქმედებამდე (12.07.2005წ.) ამ

პრობლემას არეგულირებდა „მონოპოლიური საქმიანობისა და კონკურენციის შესახებ“ კანონის ქვემდებარე ნორმატიული აქტები. სამწუხაროდ, „თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის შესახებ“ კანონი საერთოდ არ „ცნობს“ და კონკურენციის სფეროს ისეთი მნიშვნელოვანი პრობლემის იგნორირებას ახდენს, როგორცაა: ეკონომიკური აგენტის დომინირებული მდგომარეობა და მისი ბოროტად გამოყენება. კანონის მე-2 თავი, რომელიც ეძღვნება კონკურენციის შეზღუდვის აკრძალვის თემას, გარკვეულ აკრძალვებს უწესებს სახელმწიფო და ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანოებს, მაგრამ საერთოდ არ ითვალისწინებს რომელიმე ეკონომიკური აგენტის მხრიდან კონკურენციის შეზღუდვის შესაძლებლობასა და მისი აკრძალვის (რეაგირების) მექანიზმს. კანონი სახელმწიფოს მხრიდან მაქსიმალურ ჩაურევლობასა და „ეკონომიკური აგენტების კონკურენციისათვის ხელის არ შეშლა“-ზეა (მუხლი 3, პუნქტი „ა“) დაფუძნებული. ჩემი აზრით, გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში ეს დადებითად ვერ იმოქმედებს ქვეყანაში ბიზნესის ჯანსაღი და არადისკრიმინაციული გარემოს ფორმირებაზე. შედეგად, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ზიანი შეიძლება განიცადოს მცირე და საშუალო ბიზნესმა, რაც საბოლოო ანგა-

რიშით ხელს შეუშლის საერთოდ ბიზნესის განვითარებას საქართველოში, სიღარიბის დაძლევა-სა და საზოგადოებრივი კეთილდღეობის სათანადო ზრდას.

ჩვენი ქვეყნის კონკურენციული კანონმდებლობა საკმაოდ შორსაა სრულყოფილებისაგან და მისი ზოგიერთი ნაწილი აშკარად ვერ პასუხობს კონკურენციის თეორიისა და პრაქტიკის თანამედროვე მოთხოვნებს, რადგან მნიშვნელოვნად არის დაცლებული ადექვატური საკონკურენციო სამართლებრივი ნორმებისაგან. უპირველეს ყოვლისა, ეს ეხება „თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის შესახებ“ კანონს, რომელსაც ჩარჩო-კანონის როლი აკისრია ქვეყნის კონკურენციულ კანონმდებლობაში. აღნიშნულიდან გამომდინარე, უნდა მოხდეს კანონის სრულყოფა მასში ევროკავშირის ნორმებისა და პრინციპების გათვალისწინებით შემუშავებულ საკანონმდებლო ცვლილებათა შეტანის საფუძველზე. დღეისათვის, საქართველოს მთავარი საკონკურენციო კანონი, სამწუხაროდ არ არეგულირებს საკონკურენციო სამართლის ისეთ ძირითად საკითხებს, როგორცაა:

- დომინირებული მდგომარეობის ბოროტად გამოყენება;
- კონკურენციის შემზღუდა-

ვი ჰორიზონტალური (მათ შორის კარტელური) და ვერტიკალური შეთანხმებები;

- ეკონომიკურ აგენტთა შერწყმები;
- განსაკუთრებული საკუთრების მფლობელთა (ბუნებრივი მონოპოლიები) კომპეტენციის სფეროები;
- არაკეთილსინდისიერი კონკურენციის სახეების განსაზღვრა, კონკრეტული ფაქტების გამოვლენა და აღკვეთა.

კონკურენციული კანონმდებლობის და კერძოდ, „თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის შესახებ“ საქართველოს კანონის სრულყოფის აუცილებლობა განპირობებულია შემდეგი გარემოებებით; **ჯერ-ერთი**, აღნიშნული პრობლემების გადაწყვეტის გარეშე შეუძლებელია ბიზნესისთვის სათანადო კონკურენციული პირობების შექმნა და დაცვა, რაც თავის მხრივ, ხელს შეუშლის მცირე და საშუალო ბიზნესის არადისკრიმინაციულ გარემოში წარმართვას და არაეფექტურს გახდის სიღარიბესთან ბრძოლას. **მეორე**, პარტნიორობისა და თანამშრომლობის შესახებ შეთანხმების და მისგან გამომდინარე ორმხრივი დოკუმენტების შესაბამისად საერთაშორისო ორგანიზაციების მიმართ საქართველოს აქვს რიგი ვალდებულებები კანონმდებლობის (მათ შორის კონკურენციის

სფეროში) სრულყოფის და ჰარმონიზაციის თაობაზე, რომელთა შესაბამისი შესრულება ალბათ მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების პერსპექტივას.

„თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის შესახებ“ საქართველოს კანონის სრულყოფა და შესაბამისი ინსტიტუციონალური რეფორმა (ფუნქციონალური დატვირთვის პარალელურად კონკურენციის სააგენტოს უფლებამოსილებათა გაზრდა; კანონით გათვალისწინებული დამოუკიდებლობის უზრუნველყოფა; სტრუქტურული და რაოდენობრივი ოპტიმიზაცია) შექმნის კონკურენციის დაცვისა და რეგულირების ეფექტურ სისტემას, გააუმჯობესებს საინვესტიციო კლიმატს, ხელს შეუწყობს ქვეყნის ეკონომიკის რეალურ ინტეგრაციას მსოფლიო ბაზარში. აღნიშნულ კომპლექსურ ცვლილებებს შეუძლიათ მნიშვნელოვანი (თუ არა გადამწყვეტი) როლი შეასრულონ ქვეყანაში სიღარიბესთან წარმატებული ბრძოლასა და საზოგადოებრივი კეთილდღეობის დაჩქარებულ ზრდაში.

შალვა გოგიაშვილი,

ეკონომიკის დოქტორი, თსუ ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი

ANNOTATION

COMPETITION AND MONOPOLISM: PUBLIC WELFARE OR POVERTY

Shalva Gogiasvili

Doctor of Economy, Associated Professor
Faculty of Economy and Business of TSU

Within the market economy, the state is both forced and obliged to control and regulate activities of entrepreneurial entities through the competition laws in order to avoid the market monopolization and the processes of unfair business practices deteriorating the society, when the welfare indexes reduce rapidly and the poverty scale grows drastically, dozens of small and medium business representatives shift to the category of unemployed persons, some consumers are forced to purchase low quality sublimating goods and those belonging to the category of “poors” have to give up completely with satisfaction of various needs and wants.

Based upon the fundamental principles and provisions of the competition protection (mainly those acknowledged by the European Union), perfection and corresponding institutional reform of the Georgian competition laws (notably the law of Georgia “On Free Trade and Competition”) shall create the solid regulatory system as to the competition protection, which shall ensure the positive basis for reforming the economy and may play the significant (or even crucial) role in successful reduction of the poverty and accelerated growth of the welfare in the country.